

mazó tankönyvek. 13. Egyéb tankönyvek (épitészeti, mezőgazdasági, rajzolás, selyemhernyótenyésztési, gyorsírási, jogi, állatorvosi ismereteket tartalmazó tankönyvek). A felsorolásból is jól látható, hogy az egyes tantárgyak történetének kutatói, a korszak könyvtörténetével általában foglalkozó szakemberek, a helytörténészek és iskolatörténészek és más tudományterületek művelői is haszonnal forgathatják Fehér Erzsébet kötetének bibliográfiai részét. Érdemes kiemelni például a magyar nyelvi tankönyvek közül Révai Miklós *Magyar grammatika* című, 1781-ben megjelent tankönyvét, amely a népiskolák számára készült és számos kiadása jelent meg. Ebben a magyar nyelvi tudnivalókon kívül a levélírás módjait ismertető fejezet is helyet kapott, sőt a toldalékban Révai „az egészségnek fenntartásáról való versek”-et is közölt. A földrajzi tankönyvek között különlegességnek számít az 1796-ban Éder József tollából Kolozsváron megjelent *Erdély földrajza*, mely Erdély hegyei, vizei, növényei, állatai, időjárása ismertetése mellett kitér Erdély korabeli népességének statisztikai elemzésére, és a lakosság nyelvi összetételének részletezésére is. A tankönyv második része közli „az erdélyi helységek lajstromát”. A népiskolák számára készült Gáti István verses, kérdések és feleletek formájában megírt természetrajz könyve, mely 1792-ben jelent meg Máramaroszigeten. Ebben az ásványok, plánták és állatok világának ismertetésén túl helyet kapott „az okos állatról, az emberről” című fejezet, mely az ember testi-lelki tulajdonságait mutatja be. A matematika tankönyvek hosszú sorában feltűnik Bolyai Farkas *Az aritmetika eleje kezdőknek* című munkája, mely 1829-ben jelent meg Marosvásárhelyen, és 56 paragrafusban tárgyalja a népiskolai tanulók számára szükséges matematikai tudnivalókat. A gimnáziumok számára készült és 1808-ban jelent meg Nagyváradon Varga Márton tankönyve, *A gyönyörű természet tudománya* amely a szokásos tankönyvi ismereteken túl olyan kérdésekkel is foglalkozik, mint a „mennykő matéria”, és „a látás tudománya”. Szintén egyedülálló korabeli tankönyvirodalmunkban Sárvári Pál *A*

rajzolás mesterségének kezdete című Debrecenben két kötetben 1804-ben és 1807-ben megjelent műve, amelyből az alapvető rajzolás tudnivalók mellett a tanulók művészettörténeti és esztétikai ismereteket is szerezhettek „Az emberi legfelsőbb szépség példái” és „A régi képek szépségének vizsgálása” című tankönyvfejezetekből. Mindezek a példák jól mutatják, hogy milyen sokoldalú és érdekes a felvilágosodás és a reformkor hazai tankönyvirodalma, és hogy Fehér Erzsébet rövid leírásai mennyi hasznos információval szolgálnak a különböző tudományterületek kutatói számára a tankönyvek tartalmára vonatkozóan. Hézagpótló jellegű a könyv harmadik része, melyben a szerző a korszak tankönyveinek összehasonlító tartalmifejlődéstörténeti elemzését adja. Kitér a tankönyvkészítés elvi kérdéseire, a tankönyvek tartalmi, nyelvi sőt még külső kiállításbeli problémáira is. A kötetet gazdag tankönyvtörténeti bibliográfia, névmutató és a kiadási helyek mutatója egészíti ki.

FEHÉR KATALIN

Eötvös József könyvtára. Szerk., bev. GÁNGÓ Gábor. Bp. 1996. Argumentum Kiadó, 326 l.

Kevés olyan értékes irodalomtörténeti forrásanyag van – a saját műveken és a levelezésen kívül – mint egy-egy író könyvtárának a leírása. Sajnos ma viszonylag nem nagy a száma azon szerzőknek, akiknek könyvgyűjteményéről pontos leírás maradt volna fenn, de még kevesebb esetben maradt ránk maga a teljes könyvgyűjtemény. Amikor pedig ez megtörtént, hála bizonyos, nagyon vitatható könyvtári gyakorlatnak, sokszor e gyűjteményeket sem hagyták meg együtt, hanem szétszórva került be az illető nagy könyvtár raktárába, esetleg szakok szerint vagy más módon (pl. méretei alapján) süllyesztve el az állomány óceánjába. (Ez történt pl. az Országos Széchényi Könyvtárban többek között Batsányi János könyvtárával.)

Szerencsére Eötvös József könyvhagyatékának nem ez lett a sorsa. Hogy a nagy író és

kultúrpolitikus könyvgyűjtésének túlnyomó többsége mindmáig egyben van és az Eötvös Könyvtárban hozzáférhető, főleg két intézmény érdeme. Eötvös Loránd ugyanis apja könyveinek egy – kisebb – részét a Budapesti Műszaki Egyetem Könyvtárának, nagyobbik felét pedig az akkor szerveződő Eötvös Collegiumnak adományozta, amelynek 1953-ban történt feloszlása után az MTA Irodalomtudományi Intézetének tulajdonába került. Ennek vezetője kérésére 1965-ben a Műszaki Egyetem Eötvös gyűjteményét a könyvtár igazgatója átengedte az Eötvös Könyvtárnak és így egyesülhetett a hagyaték két része. Ezt követően sor kerülhetett az értékes könyvgyűjtés sok szempontú elemzésére és feldolgozására, ami főleg Bényei Miklós nevéhez fűződik, aki éppen a *Magyar Könyvszemlé*ben publikálta először az Eötvös könyvtárával kapcsolatos kutatásainak eredményét. (MKsz 1970. 180–192.)

Gángó Gábor munkája ezeknek a kutatásoknak nemcsak értékes kiegészítője, hanem a további kutatás számára is alapvető fontosságú összeállítás. Eötvös József könyvtára leíró katalógusának elkészítése során a teljes állományt vette alapul. A nyomtatott katalógusban szereplő mind a 950 kötetről részletes címléírás készült, amelynek Megjegyzés-rovatában az összeállító a bejegyzéseknek is helyet adott, megkülönböztetve az Eötvös Józseftől származókat mások bejegyzéseiről. Az egyes kötetek leírása végén – talán nem egészen indokoltan, kiemelt szedéssel – a könyvtári jelzet olvasható. Ebből kitűnik, hogy a mű az MTA Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtára állományának egy részében, az együtt tartott hagyatékban, vagy a könyvtár más részében található.

A magyar és a német nyelvű bevezető Eötvös József könyvtárának történetét és irodalmát tekinti át. Itt értesülünk arról is, hogy ez az összeállítás nem tartalmazza Eötvös valamennyi könyvét, hiszen egyes darabok magánszemélyekhez kerültek. Sajnálatos, hogy elveszett a kéziratos katalógus, amelynek alapján kideríthetőek lettek volna az elveszett, illetve az Eötvös Könyvtár állományában rejtőző kötetek is.

A tudományos alapossággal készült katalógus használatát több mutató is megkönnyíti. Így áttekintést kaphatunk az Eötvös Könyvtár bemutatása alapján a művekről a szak szerinti csoportosításban is. A tételszámokra utaló névmutatóban a leírásokban található nevek kapnak helyet. Külön összeállítás készült – noha e tételek szerepeltek már a betűrendes névsorban is – a szerző feltüntetése nélkül kiadott könyvekről is, sőt külön jegyzékben tekinthetők át azok a dokumentumok, amelyek a kötetek lapjai között fennmaradtak. A kötet végén rövidítésjegyzék is található.

A bevezetésben említett korábbi kutatások megállapítása szerint Eötvös József könyvtárának túlnyomó többségét – mintegy 80–85 százalékat maga az író tudatosan gyarapította, vásárlások, árverések és aukciók által. Így különösen érthető Sötér István azon megállapítása, hogy Eötvös könyvtára elsősorban munkakönyvtár volt, állományának tagjait saját munkáiban gyakorta említi és idézi.

Ezért is, de számos egyéb okból és a kutatások folytatása érdekében is, indokolt volt – a gyűjteménnyel kapcsolatos eddigi elemzések mellett – az egész könyvtár katalógusát elkészíteni és nyomtatásban megjelentetni. E feladatot Gángó Gábor színvonalasan oldotta meg; a sok aszkézist kívánó munkája nyomán bizonyára újabb kutatók kapnak ösztönzést az Eötvös-kutatások folytatásához és általában a XIX. század uralkodó eszméinek további tanulmányozásához.

KÓKAY GYÖRGY

Gyuris György: A Tiszatáj fél évszázada 1947–1997. Szeged, 1997. 219 l.

Felemelő és egyúttal lesújtóan szomorú is a *Tiszatáj* fél évszázados története, melynek feldolgozására a szerző vállalkozott. Könyvének elején áttekintést ad azokról a szegedi folyóiratokról, melyek valamiképpen – legtöbbször csak a szegediség ürügyén – a *Tiszatáj* előzményeinek tekinthetők. Ez a fejezet amolyan